

A TANÁRKÉPZÉS KERETEINEK KIALAKULÁSA A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

Kékes Szabó Mihály

József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszék

A szegedi egyetem jogelődjének számító kolozsvári egyetem 122 évvel ezelőtt, 1872 őszén nyitotta meg kapuit. Kolozsvár magyar egyeteme működésének közel ötven esztendeje alatt Erdély szellemi életének központjává és – végzett hallgatói révén – a magasabb műveltség terjesztésének országosan is elismert centrumává vált. Tanulmányunkban a kolozsvári tanárképzés szervezeti kereteinek kialakulását, a tanárképző intézeti tanárok oktatási törekvéseit, valamint a tanárképezdei előadások és gyakorlatok jellegzetességeit mutatjuk be.

Az egyetem megalapítása

A *Kolozsvári Tudományegyetem* (1881-től Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem) felállítása több mint három évszázad erdélyi egyetemalapítási törekvéseinek a megvalósulását jelentette. Erdélyben *Báthory István*, *Bethlen Gábor*, *Mária Terézia* főiskoláinak emléke, *Aranka György*, *Döbrentei Gábor* és *Mikó Imre* tudományszervező munkájának eredményei alapozták meg azt a törekvést, hogy a kiegyezés utáni Magyarország második tudományegyetemét Kolozsvárott kell felállítani (*Erdély története III. kötet*, 1986, 1503–1506).¹

Az 1872-es kolozsvári egyetem alapítás közvetlen előzményei az 1848-as forradalom és szabadságharc időszakára nyúlnak vissza. A Magyarország és Erdély egyesüléséről folytatott 1848. évi unió-tárgyalások során *Szász Károly* javaslatát elfogadva az unió-bizottság kimondta, hogy „... a kolozsvári lyceum tudomány-egyetemmé egészítették ki, mely a pestinek módjára lesz szabályzandó és szintűgy egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik.”²

A kiegyezés, *Eötvös Józsefnek* vallás- és közoktatási miniszterré történő kinevezése, *Eötvös* személye révén az 1848-as oktatásügyi törekvések folyamatosságának a biztosítása kedvezően befolyásolta az egyetemalapítás ügyét. *Eötvös József* alig tizenegy hónappal miniszteri kinevezése után (1868. február 8-án) véleményes jelentést kért a kolozsvári jogakadémia és orvos-sebészeti intézet vezetőitől, hogy hogyan lehetne e két in-

¹ *Szász Károly* javaslata lásd: Erdély magyar egyeteme... i.m. 153.

² Acta Reg. Scient. Univ. Claudiopolitanae anni MDCCCLXII–III. Kolozsvárt, 1873. 21–24.

tézményt a szervezendő új egyetembe beilleszteni, illetve egyetemi karokká átalakítani. Ezzel párhuzamosan tárgyalásokba kezdett az Erdélyi Múzeum Egyesülettel, hogy annak értékes gyűjteményeit bocsássák az egyetemi oktatás rendelkezésére. (Az Erdélyi Múzeum Egyesület e tárgyalások eredményeként, a magyar állammal 1872-ben kötött szerződés alapján bocsátotta az egyetem rendelkezésére gyűjteményeit, az egyetemi klinikák építéskor pedig – 1895-ben – a *Mikó Imre* által az Egyesületnek adományozott Mikó-villát és annak 10 holdas díszkertjét is átadta az egyetemnek.³)

A Kolozsvári Tudományegyetemet életrehívó 1872. évi XIX. tc. célzatát, a kultuszárca elgondolását *Eötvös József* 1869 december 5-én a királyhoz intézett, e tárgyban első felterjesztésében fejtette ki: „A magyar nyelv elszigetelt volta miatt jelenben semmi egyetemi tudományos verseny nem fejlődhet ki, a hazai tudományos erők nem nyerhetnek elég pályatért, e miatt nagyon akadályozva van mind a tanerők kiképződése, mind a tudományosságunk haladása.”⁴

Az egyetemalapítást szorgalmazó kolozsvári törekvések sorából külön is érdemes kiemelni *Mátrai Ernőnek* „A kolozsvári egyetem mint kulturai szükséglet” című, 1871-ben Kolozsvárt megjelent röpiratát.⁵ *Mátrai Ernő* statisztikai adatokkal alátámasztva indokolta és sürgette a kolozsvári egyetem felállítását. Javasolta, hogy a humán- és reál-tudományok számára önálló karokat szervezzenek, az Erdélyben élő két nagyobb nemzetiség fiai anyanyelvükön sajátíthassák el a magasabb tudományokat és vizsgáikat is atyáik nyelvén tehessék le. (Utóbbi javaslata nem teljesült, Kolozsvárott felállították ugyan a német és román irodalmi és nyelvi tanszékeket, de az oktatás hivatalos nyelve a magyar lett.)

A Kolozsvári Tudományegyetem (1881-től Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem) első kinevezett tanárai hivatali eskütételére és az egyetemi hatóságok megalakítására 1872. október 19-én, az egyetem első rektora, *Berde Áron* beiktatására pedig 1872. november 10-én került sor. A hivatali esküt tett tanárok nevében *Imre Sándor* professzor köszöntötte az eskütételen megjelent *Mikó Imre* miniszteri biztost. Üdvözlő beszédében az erdélyi egyetem különös szerepéről, különleges hivatásáról is szólt: „Tudjuk, hogy nem a szellem börtöne lesz ez, mi nem a fejlődő és terjeszkedő tudományos szellem börtönőreivé vagy porkolábjaivá hivatunk ide; sőt inkább a tudomány magas és tiszta levegőjű műterme, hová kell e hon, kivált e táj minden fensőbb hivatású polgárának belépnie és beavattatnia, hogy a tudomány által kibéküljön minden felekezeti és elkülönülő nemzetiségi és egyéb érdek ... nem szabad felejtenünk, hogy minden hibás lépésünk félreértésre, célunk veszélyeztetésére szolgálhat okul, minden tévedt szavunk egy-egy maggá lehet, melyből az utókor ártalmára veszélyes burján tenyészhetik fel.” (*Szinnyei*, 1891–1909; Magyar Pedagógiai Lexikon I–III. kötet, 1933–1934)

³ Acta ... anni MDCCCLXII–III. Kolozsvárt, 1873. 35–46.

⁴ A Kolozsvári Magyar Királyi Egyetem Mennyiségtan-termesztudományi Kar első gyűlésének jegyzőkönyve, 1872. október 1. (lásd Csongrád Megyei Levéltár: a Szegedi Tudományegyetem – 1920 előtt Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem – Természettudományi Karának iratai.)

⁵ Acta Reg. Scient. Claudiopolitanae Francisco-Josephinae anni MDCCCLXXXII–LXXXIII. Kolozsvárt, 1882. Fasciculus I. 7.

Berde Áron, az egyetem első rektora beiktatásakor megtisztelő hivatala súlyáról, az egyetem vezetésével együttjáró felelősségről szolt és tanártársai áldozatos munkáját kérte: „Midőn a kolozsvári magyar királyi tudományegyetemnél a rektori tisztségre mint első lépek, parányiságom érzetében s a szemben álló feladat nagyságának tudásában megdöbbenve lépek e tisztos közönség elé ... Én, ki csak a jövőre vagyok utalva, gyenge erőm támogatására nem meríthetek tanúságot, nem felvillanyozó hatást a múltból, mely adta ugyan Kolozsvárnak először 1581-ben a *Báthori*-féle, másodsor 1774-ben a *Mária Terézia*-féle egyetemet, de csak azért, hogy feltűnjenek s néhány évi vajúdas után elenyésszenek. Kétségbe kellene esnem a harmadik kolozsvári tudományegyetem küszöbénél, ha előre hinném, hogy a történeti tények oly következetesen ismétlik utjokat, mint a bolygók napjaik körül, és hogy ezt elődei sorsa fenyegeti ... Uraim! egy új egyetem megalapítása van előttünk. Önök tudják, hogy az egyetemet nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje alapítja meg jó hírnévben, áldásos működésben. Egyetemünk sorát kezébe tette le nemzetünk ... Legyünk hű sáfárai a kezünkre bízott drága kincsnek.”⁶

A tanárképző intézet megszervezése, az első professzorok és tanárjelöltek

A kolozsvári egyetemet megalapító 1872. évi XIX. tc. 3. §-a kimondta, hogy a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi és a matematika-természettudományi karokhoz kapcsoltan gimnáziumi tanárképezde állíttatik fel. Az új egyetem tanárképzésben érdekelt két karának oktatói – a tanárképzés jelentőségét felismerve – már első kari üléseiken foglalkoztak a tanárképzés szervezeti kereteinek kialakításával. A matematika-természettudományi kar 1872. október 1-jén tartott első rendes tanácsülésén a tanszabadság önkéntes korlátozásával „... abban történik megállapodás, miszerint a kar a tanárképezdének még a jelen tanév folytán leendő felállítását elvileg elfogadja, ezzel megegyezőleg az egyes tanárok előadásaiknál s gyakorlataik vezetésénél a tanárjelöltek érdekeit különösen tekintetbe veszik.”⁷

A bölcsészeti kar szintén a tanárképezde mielőbbi beindítása, a tanárképzési szempontokat figyelembe vevő oktatás mellett foglalt állást.

A két kar kedvező hozzáállása ellenére a tanárképezde rendszeres működése az 1872/73-as tanévben nem kezdődhetett meg, mert az érvényben lévő és a kolozsvári képezdeire is vonatkozó – budapesti – tanárképezdei szabályzat 8. §-a értelmében képezdei „Rendes növendékek ... csak azon tanárjelöltek lehetnek, kik ... az egyetemen szaktudományuk és valamely szorosan vett bölcsészeti tantárgy hallgatásával legalább is már egy évet kellő eredménnyel töltöttek.”⁸

A bölcsészeti kar 1872. november 19-i, a természettudományi kar pedig 1872. november 20-i ülése elfogadta, hogy a tanárképezde rendszeres munkássága az első tanévben nem kezdődhet meg, de együttesen azt indítványozták, hogy az 1872/73-as tanév

⁶ Kolozsvári M. Kir. Tudomány-egyetem tanrendje az MDCCCLXXII–III. tanév nyári szakára 6–8. (Kolozsvárt, 1873), valamint a Kolozsvári M. Kir. Tudomány-egyetem MDCCCLXXIII–IV. tanév téli és nyári tanrendjei (Kolozsvárott, 1873., 1874) 7–8., és 6–8.

⁷ A középiskolai tanárképzés ügye a Kolozsvári egyetemen. Magyar Tanügy, 1879. 242.

⁸ Acta ... anni MDCCCLXXXVI–LXXXVII. Kolozsvárott, 1886. 63–64.

nyári felében (a tanév második felében) előkészítő tanfolyam indítására kapjanak engedélyt olyan rendkívüli tagokkal, akik már félévet szaktanulmányokkal töltöttek, s akik a nyári félév alatt 100–100 forint rendkívüli ösztöndíjat élvezhetnének. E javaslatot a miniszter 1872. december 16-án kelt 32.177 sz. alatt kelt rendeletével jóváhagyta és egyben felszólította az érdekelt karokat, hogy a tanárképezde tanárait jelöljék ki. A tanárképezde első tanárainak kijelölésére 1873. januárjában került sor. A természettudományi kar 1873. január 9-én tartott ülésén a tanárképezde tanári karába jelölte:

Dr. Abt Antalt, a kísérleti természettan tanárát
*Brassai Sámuel*t, az elemi mennyiségtan tanárát
Entz Gézát, az állattan tanárát
Fleischer Antalt, a vegytan tanárát,
Dr. Kanitz Ágostot, a növénytan tanárát,
Koch Antalt, az ásvány- és földtan tanárát,
Martin Lajost, a felsőbb mennyiségtan tanárát.

A bölcsészettudományi kar 1873. január 12-i ülésén a kar kebelében működő tanárok képezdei tanárnak jelölte:

Dr. Hóman Ottót, a classica philologia tanárát,
Ladányi Gedeont, az egyetemes történelem tanárát,
Szabó Károlyt, a magyar történelem tanárát,
Szamosi Jánost, a classica philologia tanárát.

A tanárképezde tanárai január 13-án *Brassai Sámuel* korelnök vezetésével *Szamosi János*t választották meg a tanárképezde igazgatójának. A karok jelöléseit és az igazgató személyét a miniszter 1873. február 17-én kelt 3443. sz. rendelete megerősítette, illetve az igazgatót és a képezdei tanárokat kinevezte, s egyben utasította őket, hogy az 1872/73. tanév nyári felében kezdjék meg munkájukat.⁹

A tanárképezde tanári kara 1873. március 10-én tartotta első ülését, amelyen a felvételi pályázatok elbírálásával és a gyakorlatok szervezésével foglalkozott. A március 25-én tartott második ülésen a classica-philológiai csoportba 2, a történelem-földrajziba 4, a mennyiségtan-természettudományiba 7, összesen 13 úgynevezett rendkívüli tag felvételére került sor, s egyben megállapították a tanrendet is.¹⁰ A tanárképezde tantárgyai közé utólag a minisztérium – *Martin Lajos* egyetemi tanár indítványára, a mennyiségtan-természettudományi kar felterjesztésére – a leíró mértant is felvette. Ezzel egyidőben az 1873. január 16-i 414. sz. rendelet deklarálta, hogy a képezde hivatva van reáliskolai tanárok képesítésére is.

A tanárképezde érdemi munkája csak 1873. március 5-én kezdődhetett meg és július 12-ig tartott. *Szamosi János* értékelése szerint „Az eredmény úgy a tagok szorgalmát, mint előmenetelét illetőleg teljesen kielégítő volt. Részt vett 13 rendkívüli tag, 7 állam-ösztöndíjas és 15 vendég-hallgató, összesen 35-en.”

A kolozsvári tanárképezde az 1873/74-es tanévben kezdte meg rendes működését. A tanári kar felterjesztésére a minisztérium 16 rendes tag felvételét engedélyezte sze-

⁹ Acta... anni MDCCCLXXXII–III. Kolozsvárt, 1882. 43–47.

¹⁰ A középiskolai tanárképzés ügye... i.m. 241–242.

mélyenként 300 forint éves ösztöndíjjal. A tanári karba a téli félévben *Imre Sándor* a magyar nyelvészet és irodalom tanárává, a nyári félévben pedig *Dr. Meltzl Hugó* a német nyelvészet és irodalom tanárává lett kinevezve.

A tanárképezde a tanárjelöltek számára kötelezően előírt és külön tanrendben is közreadott gyakorlatok megtartása mellett egyéb módon is igyekezett hallgatói felkészítéséről gondoskodni. 1874-ben megnyílt – ideiglenes helyiségben – a tanárképezde könyvtára és olvasóterme, ahol a képezdei tagok és a vendéghallgatók nyugodt körülmények között készülhettek fel gyakorlataikra. A felkészülés és felkészítés hatékonyságát mutatja, hogy a tanárképezde hallgatói már az első években is tudományos szempontból elismerést érdemlő, színvonalas dolgozatokat készítettek és eredményesen vettek részt az egyetem által meghirdetett pályázatokon. (Például a természettani intézet állapotáról 1875-ben írt jelentés mellékletéből az első két tanévben „végrehajtott munkák” egy részéről tájékozódhatunk. E kiadványban *Abt Antal* egyetemi tanár tanulmányai mellett olvashatjuk *Félegyházi Antal* egyetemi hallgatónak a középstanodai tanárképezde által jutalmazott dolgozatát, valamint *Faragó János* képezdei tag egyetemi pályadíjat nyert dolgozatát is.)

Az újonnan alapított egyetemnek, a tanárképezde első oktatóinak – akik egyben a középstanodai tanárvizsgáló bizottságba is kinevezést nyertek – az elhelyezési gondok, a hiányos felszereltség mellett az egyetemi munkálkodás újszerű feladataival is szembe kellett nézniük. Az egyetem tízéves munkáját értékelve *Ajtai K. Sándor* rektor 1882. szeptember 10-én így emlékezett vissza a kezdeti évek nehézségeire: „Az 1872-iki szeptember 29-én kelt legfelsőbb kinevezésre, az október 19-ki eskütételhez, mi tanárok, az egyetem alapító tényezői, 40-en jöttünk itt össze – első Rectorunk kifejezésével élve részint a tanügy veterán és megpróbált munkásaiból, részint ifjabb erőkből, az igaz, de öregek és fiatalok egyben nem különbözve egymástól: hogy egy sem volt közülünk előbb egyetemi tanár, s egyikünk sem jött ide közülünk organisált egyetem organisált tanszékére.”

A „tanügy veterán és ifjabb erői” elnevezés különösen ráillett a tanárképezde első oktatóira. *Brassai Sámuel* 72 évesen, több mint félévszázados nevelői, gimnáziumi tanári és igazgatói pályafutása megkoronázásaként kapott kinevezést az elemi mennyiségtan tanszakra, e tárgy képezdei gyakorlatainak vezetésére. Az ifjabb erők legfiatalabbjai *Meltzl Hugó* és *Fleischer Antal* voltak. *Meltzl* 26 évesen lett a német nyelvészet és irodalom tanára, *Fleischer* pedig 27 évesen került a vegytani tanszak élére. A fiatalabb korszályt még három 29 éves oktató (*Hóman Ottó*, *Kanitz Ágost* és *Koch Antal*), a 30 éves *Entz Géza* és a tanárképezde igazgatójává 32 évesen megválasztott *Szamosi János* képviselte. A tanárképezde többi oktatója már inkább a középgenerációhoz tartozott. (*Abt Antal* 44 évesen, *Martin Lajos* 45 évesen, *Ladányi Gedeon* és *Szabó Károly* 48 évesen, az irodalomtörténész *Imre Sándor* pedig 52 évesen kezdte meg egyetemi tanári munkásságát.) A tanárképezde első tagjai közül öten voltak az MTA rendes, illetve levelező tagjai (*Brassai Sámuel*, *Imre Sándor*, *Martin Lajos*, *Ladányi Gedeon* és *Szabó Károly*), hárman rendelkeztek magántanári habilitációval (*Abt Antal*, *Hóman Ottó*, *Szamosi János*).

Az első oktatók életkorában, tudományos kvalifikációjában, oktatási tapasztalatában és korábbi munkakörében meglévő jelentős eltérésből törvényszerűen következett, hogy:

„Nem könnyen alakult ki közöttük a közös felfogás, mert egyiket múzeumi szempontok vezették, másik szélesebb területnek akkori értelemben vett tudósa és főiskolai oktatója volt már hosszabb idő óta, a harmadiknak itt kellett főiskolai színvonalra emelkednie, a negyediket pedig a maga szűk körének művelése juttatta ide és ennek önérzete érvényesült a többiekkel szemben. Nagy, itt-ott igen nagy korkülönbség is volt közöttük.”

A tudományos munkásságban és oktatási tapasztalatokban kimutatható egyéni különbségek sajátos ötvözetét, a kolozsvári egyetemre került tanárok kinevezésében érvényesülő szempontok összetettségét nem tekintjük véletlennek. A legfiatalabb korosztályba tartozók döntő többsége kolozsvári kinevezése előtt rövidebb-hosszabb ideig külföldi egyetemeken tanult, vagy tanulmányutak során ismerkedett meg szaktudománya és a tanárképzés nemzetközi törekvéseivel, eredményeivel. A közép- és idősebb generáció képviselői a hazai tudományos élet ismert és elismert személyiségei közül kerültek ki. Az első tanárookra – különösen a tanárképezde oktatóira – sokkal több hárult a közvetlen tanításból, mint amennyit később az egyetemi tanár általában kötelességének tartott. A hiányos felszerelés miatt gyakran a tanárnak kellett a maga könyvét a tanulni vágyó diákoknak kölcsönadni, a gyakorlati irányú felkészítés lehetőségének hiánya pedig arra kényszerítette a tanárokat, hogy „... a szó legtisztább értelmében leszálljanak a hallgatók mellé, a gyakorlati szükségletekre gondoljanak és a tudomány útján járn tanítsák őket.”

A középtanodai tanárképezde (későbbi elnevezése: középiskolai tanárképző intézet) első növendékei az előkészítő félévben négy, az 1873/74-es tanév első (téli) félévében öt, a nyári félévben pedig hat szakosztály munkájában vettek részt. *Szamosi Jánosnak*, a tanárképezde igazgatójának „Első értesítés a Kolozsvári m. k. Középtanodai Tanárképezdéről” című kiadványának tanúsága szerint az említett másfél évben 46 tanárjelölt vett részt a képezdei foglalkozásokon. Különböző források alapján (Országos Középtanodai Tanáregyleti Közlöny, egyetemi acták, kari ülések jegyzőkönyvei) közel egyharmaduk (14 fő) későbbi életútjáról sikerült adalékokat gyűjteni. Adataink szerint az első – zömmel erdélyi születésű – képezdei tagok közül később hárman lettek egyetemi nyilvános rendes tanárok (*Schilling Lajos*, *Koch Ferenc*, *Vályi Gyula*), hatan nyertek igazgatói kinevezést (*Putnoki Miklós*, *Szilágyi Gyula*, *Török István*, *Ferenczy István*, *Faragó Lajos*, *Solymosi Lajos*), négyen szerezték meg Kolozsvárott a doktori címet (*Török István*, *Kürthy Sándor*, *Benedek Albert*, *Tóth Miklós*).

Az új egyetem tudományos szellemét, az egyetem és a tanárképezde életreszóló hatását e helyen *Török István* életútjának vázlatos ismertetésével szeretnénk érzékeltetni. A kolozsvári születésű, középiskolai tanulmányait a helyi református kollégiumban végző fiatalember az 1872/73-as előkészítő félévben rendkívüli képezdei tagként kezdte meg felkészülését a tanári pályára. Az egyetem elvégzése után – 1876-ban – egykori iskolájának előbb tanára, később igazgatója lett.

Irodalom- és neveléstörténeti írásai mellett a református kollégium történetének feldolgozása és három kötetben való közreadása fűződik nevéhez. Az 1897. február 6-án megszerveződött Országos Középiskolai Tanáregyesület Kolozsvári Körének alapító tagja volt, számos tisztséggel (választmányi tag, alelnök, ellenőr) ruházták fel. Tanárként és igazgatóként 42 éven át szolgált egy iskolában, de nemcsak az iskola falai között Erdély és az ország oktatásügyét.

A tanárképző intézet működése, az előadások és gyakorlatok jellemzői

A tanárképző intézet működésének ismertetésekor az intézet alapvető célkitűzéseiből kell kiindulnunk. A tanárképző intézet lényegében négy feladat teljesítésére törekedett. Egyrészt feladata volt az egyetemi oktatás, az egyetemi előadások kiegészítése, azaz olyan témakörök előadása és feldolgozása, amelyek a középiskolai tantervekben szerepeltek, de az egyetemi elméleti képzésben – nagyrészt az egyetemi tanszabadság, az egyetemi tanári előadások tárgyainak szabad megválasztása miatt – nem, vagy csak részben kaptak helyet. Másrészt a képezdei gyakorlatok során a középiskolai oktatás szempontjából leglényegesebb kérdések és összefüggések kiemelésére, valamint természettudományos kísérletek gyakorlására került sor. Továbbá a képezdei gyakorlatok keretében a jelöltek a tudományos igényeknek és az iskolai oktatás elvárásainak egyaránt megfelelő referátumok tartására és megvitatására készítették, illetve a tanárképző intézet gyakorló gimnáziumában a tanítás gyakorlatába vezették be őket.

Kolozsvárott a tanárképzésben érdekelt két kar oktatói – miként arra korábban már utaltunk – az egyetem megnyitásától kezdve egyetértettek abban, hogy előadásaiknál és gyakorlataik vezetésénél a tanárjelöltek érdekeit különösen tekintetbe kell venni. A deklarált elv érvényesülésére a kari és tanárképezdei tanrendek összehasonlításából következtethetünk. A tanárképezde és az egyetemi első három félév tanrendjét összevetve megállapíthatjuk, hogy az egyetemi előadások és a képezdei gyakorlatok kiegészítették egymást, együttesen biztosították a középiskolai tanításra való felkészítést. (Például a latin és görög szerzők műveinek feldolgozásakor a bölcsészkar előadásokon *Horatius*, *Cicero*, *Szophoklész*, *Terentius* és *Pindaros* műveit tárgyalták, a tanárképezdeben pedig *Platón*, *Cicero*, *Tacitus*, *Euripidész*, *Vergilius* munkáihoz kapcsolódtak a gyakorlatok. A bölcsészkar tanrendben feltüntetett előadások elnevezései – például *Horatius* válogatott dalainak magyarázata, *Hérodotosz* Eratójának magyarázata, *Pindaros* ódáinak értelmezése stb. – sejteni engedik, hogy a kari előadásokon is tekintetbe vették a tanárjelöltek érdekeit.)

Az egyetemi természettudományos intézetekben tartott gyakorlatokról *Fabinyi Rudolf*nak, a vegytan tanárának beszámolója alapján kaphatunk képet. (*Fabinyi Rudolf* 1878-ban, *Fleischer Antal*nak, a vegytani tanszék első professzorának 1877 novemberében bekövetkezett tragikus halála után került Kolozsvárra.) *Fabinyi* írása azért érdemel különös figyelmet, mert abban részletesen kifejtette didaktikai nézeteit, s külön szolt a tanárjelöltek képzéséről is. Napjainkban is korszerűeknek nevezhetők azok a szempontok, amelyeknek *Fabinyi* kiemelt jelentőséget tulajdonított az oktatásban: „A chemia tanításánál nálam vezérelvül szolgál az, hogy a hallgatóság a chemiai ismeretekbe a történelmi fejlődés alapján és amennyiben csak lehetséges, szemléleti úton vezettessék be. Az általános chemiából tartott előadásokban, valamint különösen a gyakorlati oktatásban nagy súly lesz arra fektetve, hogy a tanuló első sorban érzékszerveit gyakorolja a chemiai tünemények helyes megfigyelésére, hogy a chemiai folyamatokat meghatározó tényezőknek és azok hatási módjának fölismerésében jártasságot szerezzen s kezdetben egyszerűbb, később bonyolultabb kérdésekben is önálló véleményhez eljuthasson. Általában úgy az elméleti, mint a gyakorlati oktatásban a főczélt nem az ismeretek nagy

halmazának a közlése képezi, hanem inkább mérsékelt körű tananyagának lehető kiaknázása, a hallgató tudományos érzékének intenzív fölkeltésére és megszilárdítására s önálló, természettudományi gondolkodásnak a kifejlesztése...” A vegytani intézet előadásait és gyakorlatait a tanárjelöltek mellett orvostanhallgatók is látogatták. *Fabinyi* az egyes szakmák eltérő gyakorlati igényeit mind az előadásoknál, mind a külön kollégiumok és gyakorlatok szervezésekor figyelembe vette. A kiragadott idézet is jelzi, hogy a tanárképzési szempontok érvényesítésével kapcsolatos tanári ígérek a szaktárgyak oktatásakor valóban érvényesültek.

A kolozsvári tanárképzés sajátosságaként értékelhető, hogy a tanárképzésben érdekelt karokon az egyetem működésének első negyedszázadában komolyabban fel sem merült a szemináriumok kialakításának igénye. (A pesti egyetem bölcsészeti karán – hosszas viták után – az 1887/88-as tanévben kezdték meg rendszeres munkájukat a szemináriumok.) A szemináriumi rendszer későbbi meghonosodása számos tényezővel magyarázható. Meghatározónak tekinthető, hogy Kolozsvárott csak az egyetemi építkezések során, azaz összességében a századforduló időszakára teremtődtek meg a szemináriumi munkálkodás tárgyi feltételei.

A tárgyi feltételek (felszereltség, tantermi ellátottság) hiányosságai mellett, részben azok következményeként, Kolozsvárott 1872 és 1896 között meglehetősen lassan és viszonylag egyenletesen bővült a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, illetve a matematikai és természettudományi karra járó hallgatók létszáma. (A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon az 1874/75-ös tanévtől az 1894/95-ös tanévig 66 és 90 fő között mozgott a létszám, a matematikai és természettudományi karon pedig az 1873/74-es tanévtől az 1895/96-os tanévig 52 és 56 között ingadozott a kari hallgatók létszáma.)

Ha az alacsony létszám mellett azt is figyelembe vesszük, hogy a hallgatók többsége középiskolai tanárnak készülve eltérő szaktárgyakat hallgatott, akkor jogosan feltételezhetjük, hogy az előadásokkal párhuzamosan meghirdetett gyakorlatok többsége – külön szemináriumok felállítása nélkül is – intenzív munkálkodást tett lehetővé. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy *Szamosi János* tanárképezdei igazgató „... ellene nyilatkozott a külön szemináriumok fölállításának, mivel ezeket a tanárképző-intézet gyakorlatai nagyban és egészben véve pótolják.”

Szamosi szeminárium-ellenes nézetei mögött kettős felismerés húzódott meg. Egyrészt tisztában volt azzal, hogy Kolozsvárott – gyakorló iskola hiányában – az egyetemi és tanárképezdei gyakorlatok a tanárjelöltek felkészítésének nélkülözhetetlen szinterei, s a gyakorlatok esetleges felszámolása vagy egy részüknek szemináriumokká történő át szervezése az egyébként is hiányos gyakorlati felkészítés nehézségeit fokozta volna. Másrészt feltételezhető, hogy – a gyakorlatok, a gyakorlati orientáltság védelmében – tudatosan igyekezett a szakszemináriumok térhódítását megakadályozni. A felsőoktatás és a tanárképzés elismert szakembereként joggal vélhette úgy, hogy a nyugat-európai minták alapján hazánkban meghonosodó szemináriumok az elméleti (tudós-) képzés szinterei kívánnak lenni és a középiskolai oktatás szempontjából lényeges kérdések tárgyalásával érdemben nem akarnak foglalkozni.

A gyakorlati tanárképzés problémái

A kolozsvári tanárképzés, az egyetem mellett működő középiskolai tanárképző intézet munkájának legneuralgikusabb pontját a tanárjelöltek gyakorlati felkészítése jelentette. *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatásügyi miniszter 26 239. számú rendelete előírta ugyan, hogy a kolozsvári tanárképezdét a budapesti mintájára kell berendezni, de az egyetem megnyitásakor – szaktudományi képezdét végzett növendékek hiányában – későbbi időre halasztódott a pedagógiai szakosztály, illetve azon belül a gyakorlati kiképzést szolgáló gyakorló iskola felállítása.

Trefort utódai az ismétlődő kolozsvári felterjesztések ellenére – anyagi okokra hivatkozva – elzárkóztak a gyakorló iskola felállításától, így az csak 1917 őszén nyithatta meg kapuit.

A gyakorló iskola hiánya miatt jogosan merülhet fel az a kérdés, hogy Kolozsvárott milyen helyi lehetőségek és törekvések voltak a gyakorlati felkészítésre, a gyakorló iskolai képzés elmaradásának pótlására?

A kérdés megválaszolása, a gyakorlati tanárképzés kolozsvári helyzetének ismertetése előtt célszerű legalább utalásszerűen jelezni az elméleti és gyakorlati tanárképzés korabeli ellentmondásait.

A dualizmus időszakában helyzetet teremtett, hogy a tanári pályára készülő hallgatók számára nem volt kötelező a tanárképző intézeti tagság, azaz a pedagógiai vizsgálatra (tanárvizsgálatra) azok a hallgatók is jelentkezhettek, akik egyetemi elméleti képességükkel párhuzamosan nem vettek részt a tanárképző intézet foglalkozásain.

A felkészülés–felkészítés lehetőségeit az is kedvezőtlenül befolyásolta, hogy a pedagógiai vizsgálatot megelőző gyakorlati működés (az ún. gyakorló- vagy próbaév) tartalmi elvárásai és keretei csak részben voltak szabályozva. (Az e kérdésekben átfogóan intézkedő 1882. évi 4567. sz. miniszteri rendelet, ill. az 1883: XXX. tc. azt szabta a pedagógiai vizsgálatra történő jelentkezés feltételül, hogy a tanárjelölt a szakvizsgálat sikeres letétele után, a pedagógiai vizsgálat előtt köteles még egy évet vagy didaktikai gyakorlat megszerzésére fordítani, vagy külföldi egyetemen tanulmányai folytatására szentelni. A gyakorlóév elfogadásához azonban az is alapul szolgálhatott, ha a jelölt egyetemi tanulmányainak ideje alatt legalább egy évig sikeresen, magántanítványát vizsgájára eredményesen felkészítve folytatott nevelői vagy tanítói gyakorlatot.)

A gyakorlóév helyzetének tisztázatlanságát, a gyakorló tanítás formájának és színterének esetlegességét jelzi az is, hogy a pesti egyetem bölcsészeti kara mellett felállított tanárképző intézet nevelés–oktatástani szakosztálya keretében megkezdte ugyan működését (1872-ben) a gyakorló gimnázium, de ténylegesen csupán a tanárjelölt hallgatók egy része (1872 és 1895 között a budapesti tanárvizsgáló bizottságnál tanári oklevelet szerzett 1268 jelölt közül mindössze 491 személy) dolgozott előzetesen a gyakorló gimnáziumban.

Kolozsvárott sajátos, a budapestitől több vonatkozásban is eltérő tanárképzési modell alakult ki. A kolozsvári „modell” létrejöttében komoly szerepet játszott, hogy közvetlen helyi előzmények nélkül, tanárképzési hagyományok által nem determináltan kezdték meg működésüket a tanárképzésben érdekelt karok.

Az egyetem „alapító tényezőinek”, első tanárainak többsége egyetemi tanári praxis hiányában, de jelentős középiskolai tanítási tapasztalat birtokában, a gimnáziumi oktatás igényeit közvetlenül ismerve és szem előtt tartva állította össze előadásait, rendezte be gyakorlatait. A tanárképzési szempontok jelentőségének felismerését és elfogadását mutatja, hogy az egyetem működése első évtizedében mind a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, mind a mennyiség- és természettudományi kar ülésein rendszeresen szerepeltek olyan tanárképzési témájú napirendi pontok, amelyek hivatalosan a tanárképző intézet kompetenciájába tartoztak volna. (Az egyetemre 1895-ben kinevezett *Schneller István*, a pedagógia professzora több írásában is észrevételezte, hogy egykoron egybemosódott a tanárképző intézet és a kar illetékessége, tanárképzési ügyekben is kari ülési határozatok születtek.)

A tanárképzési szempontok figyelembevétele, a tanszabadság elvének önkéntes korlátozása „a kolozsvári egyetem mint kulturai szükséglet” regionális jelentőségének felismeréséből fakadt. Az egyetem létrehozása, a tanárképző intézet felállítása során nyilvánvaló volt, hogy az új egyetem egyik alapfeladata a Budapesttől távolabb lévő erdélyi, tiszántúli és délvidéki területek tanárellátottságának a javítása lesz. Az egyetemi oktatás hagyományainak – elsősorban a tanszabadsághoz való merev ragaszkodásnak – a hiánya kedvező lehetőséget, a gimnáziumi oktatás szükségleteinek az ismerete pedig megfelelő alapot biztosított ahhoz, hogy a tanárképzési szempontok az egyetemi oktatásban is érvényesülhessenek. A tanárképezdei foglalkozások gyakorlatias jellegét, nyitottságát és egyben szükségességét jelezte, hogy „... a rendes és rendkívüli tagokon kívül a képezdei gyakorlatokban még sokan mások is vettek részt, köztük több középtanodai tanár.”

A kolozsvári tanárképzés másik jellemzője, hogy hosszú időszakon át – egészen 1917 őszéig – nélkülözte a gyakorló iskolát. A kolozsvári gyakorló iskola kései megnyitása számos okkal magyarázható. Tény, hogy a VKM az ismétlődő ezirányú felterjesztéseket minden alkalommal pénzhányra hivatkozva elutasította. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a tanárképezde első igazgatója, *Szamosi János* sem volt kezdetben híve a gyakorló iskolának. *Szamosi János* alig két évvel kolozsvári kinevezése előtt még ellene volt az olyan iskolának – és a gyakorló iskolát ilyennek vélte –, „... amelyben a szegény elkarhozottak lelkein csupa ujonczok experimentálnak.” (*Szamosi* a próbaévvességet tartotta alkalmasnak a tanárjelöltek gyakorlati felkészítése biztosítására.) A gyakorló iskola szükségességének megítélésében felfogása később módosult, már az első kolozsvári tanárképezdei szabályzatban a nevelés-oktatástani szakosztály gyakorlati munkálkodása feltételeként s eszközként említette, 1886-ban elmondott rektori székfoglaló beszédében pedig „égető szükségnek” tartotta egy gyakorló iskola felállítását.

A gyakorló iskola hiányának pótlására több tervezet, illetve sajátos szervezeti keret is kialakult Kolozsvárott. 1874-től számos adat tanúskodik arról, hogy a helyi felekezeti középiskolákban (a piarista gimnáziumban, valamint a református és unitárius kollégiumban) tanárjelölt hallgatók is oktatták szaktárgyaikat, vagy magántanítói feladatokat láttak el. A hallgatókkal való átgondolt foglalkozásra utal, hogy például a református kollégiumban a tanárjelöltek az igazgató vezetése alatt rendszeres értekezleteken vettek részt, ahol a tanodai renddel, előírásaikkal és tárgyaik módszertani kezelésével ismerkedtek meg. Arról is tudunk, hogy egyes időszakokban több egyetemi tanár – köztük *Sza-*

mosi János, Brassai Sámuel, Hegedűs István – egyetemi órái mellett a helyi gimnáziumokban is tanított. Ezen adalékok alapján joggal feltételezhető, hogy formális együttműködés nélkül is a gyakorlati tanárképzés érdekeit szolgáló kapcsolatok éltek a helyi felekezeti középiskolák és az egyetem között. E kapcsolatok továbbfejlesztését, hivatalossá tételét szolgálta volna *Felméri Lajosnak* „Szabályzat a Kolozsvárott felállítandó gyakorlati (pedagógiai didaktikai) tanfolyam szervezésére” c. 1884-ben kiadott, de minisztériumi támogatás hiányában meg nem valósult tervezete. *Felméri* a három helyi középiskola gyakorló iskolákká történő átszervezésével szerette volna – a budapesti gyakorló gimnázium tapasztalatait is felhasználva – a tanárjelöltek gyakorlati felkészítését biztosítani.

Támadások a Kolozsvári Tanárképző Intézet ellen

A kolozsvári tanárképezdének az első években számos támadással, létét fenyegető veszéllyel is szembe kellett néznie. Ismételten megfogalmazódtak olyan vélemények, hogy elegendő lenne egy országos tanárképző intézet (a budapesti), a gyengébben felszerelt, kevesebb tanerővel és tanárjelölttel rendelkező kolozsvárit be lehetne zárni, s az annak támogatására fordított összeget a budapesti rendelkezésére kellene bocsátani. E nézetek hirdetői azonban nem számoltak, vagy nem akartak számolni azzal, hogy a kolozsvári egyetem bölcsészeti és természettudományi kara hallgatóinak többsége tanári pályára kívánt lépni, s így a tanárképző intézet megszüntetése az említett karok elsorvadását eredményezte volna.

A kérdést más aspektusból megítélve az is természetes, hogy a tanárképző felszámolása mindenképpen kedvezőtlenül érintette volna a Budapeستől távolabbi országrészek középiskoláinak tanerőellátottságát és az ott élő fiatalok továbbtanulási lehetőségeit is. Az első, ismeretlen egyénektől intézett támadás következményeként „... a nmlt. miniszter úr 1874. február 27-i 805. számú rendeletével leküldte *Sztoczek József* műegyetemi tanárt, a budapesti tanárképezde igazgatóját és *Bartal Antalt*, a gyakorló iskola igazgatóját, hogy ezen képezde állapotát, az abban működő tanárokkal tartandó tanácskozmány tárgyává tevén, közreműködjenek arra nézve, hogy a kolozsvári tanárképezde az ottani különleges viszonyok kellő figyelembe vétele mellett, a budapestivel lehetőleg egyöntetű szervezetet nyerhessen.” A március 13-án tartott tanácskozáson a kolozsváriak elvben elfogadták a budapesti tanárképezde szervezeti szabályzatát, de hangsúlyozták, hogy a helyi különbségek és nehézségek a szabályzat tényleges életbe léptetését akadályozzák. A tanárképezde elleni vádak megalapozatlanságát mutatta, hogy *Szamosi János* igazgató szavai szerint „A nevezett jeles tanférfiak azonban személyesen, a helyszínen meggyőződést szerezvén az intézetnek sikeres és minden tekintetben megfelelő működéséről, mint buzgó és hathatós támogatói távoztak körünkből.”

A tanárképző elleni második támadást 1875. július 2-án az Országos Közoktatási Tanács elnöke, *Horváth Mihály* intézte székfoglaló beszédében. A vádak az intézet tanári testülete nyílt levélben utasította vissza, amely megjelent a Budapesti Közlönyben és a Pesti Naplóban is. E támadás egyes megállapításai egybecsengtek *Trefort Ágoston* kultuszminiszter elképzeléseivel. *Trefort* 1875-ben nyílt levélben közölte az Országos Közoktatási Tanáccsal, hogy elégedetlen a pesti és kolozsvári egyetemek mellé szervezett

tanárképezdek munkájával. Helyettük – a francia École normale mintájára – internátus felállítását javasolta, amely megszigorította volna a tanárjelöltek ellenőrzését és egyben anyagi támogatást is nyújtott volna számukra. A *Trefort*-féle elképzelés – amely módosult formában 1895-ben az Eötvös József Kollégium megalapításához vezetett – megvalósulása esetén centralizálta volna a tanárképzést, s azt egy Budapesten felállítandó internátus feladatává tette volna. *Trefort* indítványa azonban nem találkozott az OKT egyetértésével, mivel a tanács tagjai a közművelődés szükségleteihez és a középiskola követelményeihez jobban alkalmazkodó, a bölcsészeti kar kiegészítő részeként működő egyetemi intézménnyé szerették volna átalakítani a tanárképző intézetet.

A kolozsvári tanárképző intézet elleni utolsó jelentősebb támadás a budapesti egyetem bölcsészeti karáról indult ki. 1878. március 21-én a pesti bölcsészkar „nehány szózat ellenében” felterjesztést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben a kolozsvári közép-tanodai tanárképezde megszüntetését kérte és sürgette, hogy „... annak boudgetje is a budapestire fordíthatassék.” E nem testvéries fellépésre a kolozsvári tanárképezde tanári kara a Magyar Tanügyben válaszolt és megállapította, hogy valóságos helyi érdekek, a Budapesttől való távolság és a továbbtanulni kívánó, nagyrészt tanári pályára készülő erdélyi fiatalok mostoha anyagi körülményei indokolták a kolozsvári egyetem és annak tanárképző intézete felállítását. A nyílt levélben közreadott táblázatos kimutatásokból kiderült, hogy Kolozsvárott a budapestinél lényegesen magasabb a tanárképző intézet munkájában résztvevő hallgatók aránya (Budapesten a bölcsészkar hallgatóknak nem egészen egyhated, Kolozsvárott viszont a hallgatóknak fele volt képezdei tag), azaz Kolozsvárott „... a tanárképezde megszüntetése a nevezett két karnak, ha talán nem is teljes megszüntetését, de okvetlen pangását vonná maga után.”

A tanárképezde elleni vádaknak és támadásoknak egy előnyük mégis volt: az ország közvéleménye a nyílt válaszok alapján betekintést nyerhetett a kolozsvári egyetem, az egyetem mellett működő tanárképző intézet áldozatos munkájába.

Az első nehéz évtized után – *Szamosi János* értékelése szerint – a kolozsvári tanárképezdeknek nem kellett a törvényesen lefektetett létjogáért küzdenie, s a kormány jóakaratú támogatásával az intézet megerősödhetett, gyarapodott és a hazai tanügy javára sikeresen működhetett.

A tanulmány „A tanárképzés, a pedagógiai, pszichológiai és módszertani oktatás története a József Attila Tudományegyetemen és jogelődjein (1872-1985)” c. OTKA kutatás keretében készült.

Irodalom

- Abt Antal (1875): *Jelentés a Kolozsvári Egyetem Természettani Intézetének jelen állapotáról*. Kolozsvár.
- Fabinyi Rudolf (1903): Vegytani Intézet. In: *Emlékkönyv*. A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és különösen ennek orvos és természettudományi intézetei. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXII. vándorgyűlés tagjai részére. Budapest.
- Felkai László (1961): A tanárképzés történeti áttekintése a századfordulóig. *Pedagógiai Szemle*, 5. sz. 431–444.
- Felméri Lajos (1884): A próbaévesek gyakorló tanfolyama. Szabályzat a Kolozsvárott felállítandó gyakorló (paedagogiai-didaktikai) tanfolyam szervezésére. *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, 42. 7. sz. 394–401.
- Imre Sándor (1933): Visszapillantás a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem megnyitásának 60. évfordulójára. Dékáni beszéd. *Acta Univ. Scient. Regiae Hungaricae Francisco Josephinae anni MCMXXXII-III*. Fasc. I., Szeged
- Imre Sándor (1944): *A Ferenc József Tudományegyetem a századforduló táján*. Kolozsvár.
- Kármán Mór (1895): A budapesti tanárképző intézet szervezetére vonatkozó munkálatok és ügyiratok. In: *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. (Melléklet.) Budapest. CXLVIII+74.
- Ladányi Andor (1989): *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. FPK, Budapest.
- Makkai László (1941): A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1919. In: *Erdély magyar egyeteme*. Az erdélyi egyetemi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története. Kolozsvár, 143.
- Márki Sándor (1896): *A magyar királyi kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem története*. Kolozsvár, 68.
- Mátrai Ernő (1871/1987): *A kolozsvári egyetem mint kulturai szükséglet*. Kolozsvárt. Hasonmás kiadása Náhlik Zoltán utószavával az OPKM gondozásában jelent meg, Budapest.
- Szabó T. Attila (1987): Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története 1859–1918. In: Bálint István János (szerk.): *Kincses Kolozsvár* II. kötet. Magvető Kiadó, Budapest. 118–125.
- Szamosi János (1872): Még néhány szó a középtanodai tanárok paedagogiai képzésének kérdéséhez. *Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye*, 6. füzet.
- Szamosi János (1874): *Első értesítés a kolozsvári magyar királyi középtanodai tanárképzéséről*. Kolozsvár.
- Szamosi János (1896): A kolozsvári magyar királyi középtanodai tanárképző intézet rövid története (1873–1895). In: Breznay, Kenessey, Schneller és munkatársaik (szerk.): *A felső oktatásügy Magyarországon*. Budapest.
- Szinnyei József (1891–1909): Magyar írók élete és munkái I–XIII. kötetei, Budapest.

Kékes Szabó Mihály

ABSTRACT

MIHÁLY KÉKES SZABÓ: AN ORGANISING THE FRAMEWORK OF TEACHER TRAINING IN KOLOZSVÁR

The Kolozsvár University, which is considered the legal predecessor of the Szeged University, opened its gate in the autumn of 1872. During its nearly fifty years' continuance, it became the intellectual centre of Transsylvania, and, through its graduates, it became the centre of the spread of erudition, widely known throughout the country. The study presents the organizational framework of university teacher training in Kolozsvár, the educational pursuits of the professors in the teacher training institute, as well as the characteristic features lectures and seminars. As early as at the first faculty meetings, the professors of the faculty of arts, linguistics and history, as well as those of mathematics and natural sciences, insisted on setting up the teacher training institute and, with respect to the lectures and seminars, taking the teacher training factors into consideration. Due to the recognition of teacher training, the professors were appointed and work was commenced on 17th February 1873. In the beginning, the number of students who wanted to take up teaching was low in Kolozsvár, therefore the training was intensive, seminar-like both at the university and in the teacher training institute. Some university professors were secondary school teachers before their nomination, thus they were fully aware of secondary school requirements. Some other professors were possessed of considerable international experiences, expert knowledge and promising talent. The practical attitude of the elderly professors, the professional recognition of the ones belonging to the middle generation and the ambition of the young, gifted teachers resulted a happy combination and complement, which successfully beat off the attacks against the institute. The weakest point of teacher training in Kolozsvár was preparing the students for practice. A great number of teacher trainees took up educational work in the local denominational schools, nevertheless, it did not compensate for the missing teaching practice. In spite of the repeated proposals of the university and the teacher training institute, only in the autumn of 1917 was the practice school opened.

MAGYAR PEDAGÓGIA 94. Number 1–2. 81–94. (1994)

Levelezési cím / Address for correspondence: Kékes Szabó Mihály, József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszék, H-6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30-34.